

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 36 כ"ה אדר ב' תשפ"א, 28 במרץ 2022

האמפיטיאטרון באילת 1980

צילום: שמוליק תגר

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

דבר היו"ר

בשירה 'כשנכנס אדר' הלכאורה מבדח, של נעמי שמר שנפטרה לפני ח"י שנים, טמונים יסודות מקראיים (מתוך מגילת אסתר, פרק א):

"בואו ותראו מראה בלתי רגיל
כל העיר שוקקת מצהלות וגיל,
על גבי ג'ירפה מרקד הפיל
עם שודד הים ובאוזנו עגיל. [...]
חור כרפס ותכלת, בוץ וארגמן
כל העיר זוללת את אזני המן.
איזה חג יפה ובלתי מסודר
ומצווה לשמוח כשנכנס אדר.

אלא שדווקא בבית השני שלפניכם, נדמה כי אולי ראתה נעמי שמר את הנולד:

"מי ראה פה מלך ובידו שרביט,
מי ראה שיכור שותה מן החבית,
חצוצרה תוקעת זמר מבולבל
והרעש הוא ממש בלתי נסבל".

בימים טרופים אלה אנו, המערב והעולם כולו, חווים את מעלליו של אותו 'מלך שיכור' והרעש הבלתי נסבל שהוא מחולל. הקהילה היהודית באוקראינה חווה ביתר שאת את 'נפילת הפור' בעצם ימים אלה, ופרץ של כמיהה לארץ-ישראל מביא אותם אלינו גלים-גלים. נתפלל על האוקראינים באשר הם שגורלם יתהפך, ואלה העולים ארצה יבורכו בברכת ברוכים הבאים.

על-אף האירועים שאנו חווים ושחווינו בשנים האחרונות, תנופת העשייה במחוז שומרת על יציבות, כפי שעולה משפע הדיווחים בגיליון זה.

סיימנו לא מזמן את חומש שמות בקריאה: 'חזק חזק ונתחזק!' – חיזקו ואימצו לקראת המשימות המצפות לנו.

מאחלים לכם ולבני משפחותיכם, שפע ברכות, רוב בריאות.

פרופ' אבי ששון

לציבור הנאמנים שלום

שלום לנאמני השימור הנאמנים של מחוז דרום

בתקופה האחרונה נצבע אזור הנגב בצבעי אדום, צהוב, ירוק ובעיקר הרבה מטיילים שמגיעים לאזורנו המיוחד והקסום. האזור של הנגב עשיר בערכי טבע, אנשים ערכיים וחמים, ואתרי מורשת מרתקים. מאזור ספר שאותו דוד בן גוריון חלם ליישב, הפך הנגב לאזור פורח ומבוקש בזכות השלווה, הרוגע, האנשים ורוח היזמות החדשה. יוזמות חדשות של פיתוח לצד שימור המורשת. וההבנה כי המורשת היא הרוח והערכים עליהם מבוססת החלוציות החדשה המהווה בסיס חינוכי לדורות הבאים.

חו"ל זה ממש כאן ממול. מחוז דרום טומן בו סיפורים מקומיים ששזורים בהם גם סיפורי לאומיים ובינלאומיים. והאזור שהוגדר כמחוז דרום (2/3 ממדינת ישראל) היום מורכב מכמה תתי אזורים – אזור מישור החוף (נפת אשקלון), אזור באר שבע ואזור הערבה. על מנת לקדם את המורשת בכל אחד מהאזורים הנ"ל אנו מקדמים סקרים, שלטים כחולים, שימור דה פקטו של אתרים ופעילויות עם הציבור הרחב על מנת לעורר את המודעות ולחשוף את המורשת של כל אתר ויישוב.

רק לאחרונה יצא לאקרנים הסרט "תמונת הניצחון" של הבמאי אבי נשר. הסרט עורר שיח רב סביב מה שקרה בקרב על ניצנים במלחמת העצמאות. השיח שהפך לשיח כלל ארצי, הביא עימו לא מעט מבקרים לאתר 'יד לאישה הלוחמת' ביישוב ניצן. היישוב שננטש לאחר מלחמת העצמאות, חזר והקים את עצמו מחדש מעברו השני של כביש 4. סיפורו של הקיבוץ הינו סיפור מקומי ולאומי של לחימה על עצמאות המדינה, סיפור אישי וסיפור אודות החברה בכלל שהתגייסה בכל מאודה להגן על הבית, סיפור על מירה בן ארי ועל תפקידה של האישה בחברה הישראלית בכלל. כל אלה הם רק חלק מהערכים הייחודיים שאותם נרצה לשמר ולספר לדורות הבאים שיגיעו לבקר באתר זה.

אציג בקצרה את האתרים לשימור והעשייה הרבה במחוז במטרה לעודד אותכם לקחת חלק בקידום שימור המורשת עבור הדורות הבאים, ולהגיע וליהנות הן מהמקומות היפים במחוז והן מאתרי המורשת והסיפורים שלהם:

1. אשקלון – עיריית אשקלון מקדמת במהלך השנתיים האחרונות את שימור המורשת ההיסטורית והארכיאולוגית של העיר. העיר שהוקמה בשנת 1948 כמגדל גד החלה את דרכה משכונת מגדל של היום. למרות שראשית ההתיישבות באזור היא מלפני 5,000 שנה בערך, כבר משנת 1948 החלו ליישב את העולים החדשים בבתי האבן הישנים. בין בתים אלה יש מבנה מפואר במינו המכונה 'בית האמידים'. המבנה שימש בעבר כל מיני פונקציות ציבוריות עד שנעזב וזנח למשך שנים רבות. לפני כעשור בוצעו במבנה עבודות הצלה שחיזקו את הקירות ואיפשרו למבנה להמשיך לעמוד. לפני כשנה וחצי החלה העירייה לטפל במבנה ע"י הוצאת העטלפים וניקוי החללים ואטימתם לקראת עבודות השימור. המטרה היא להקים במבנה מרכז צעירים שישרת את הדור הצעיר של העיר. בימים אלה מקודמות תכניות לשימור המבנה, שיאפשרו את החיאת האתר וסביבתו. אתר נוסף שמעניין לא פחות – מקווה הבבא סאלי. האתר קיבל לא מזמן שלט כחול המספר את סיפורו ההיסטורי, ובימים אלה מקודמות לו תכניות לשימור שיאפשרו לקהל הרחב לראות ולהכיר את המורשת המקום ושל בבא סאלי.
2. בית שביתת הנשק במועצה אזורית שער הנגב – כפי וודאי קראתם בעבר, האתר עבר שימור ופיתוח מקסים, וכעת מקודמת תכנית לתצוגת פנים וחוף של האתר אשר תספר את הסיפור של המקום ותייצר סביב האתר פעילויות ומשחקים דרכם יוכלו המבקרים הן ללמוד והן ליהנות.
3. מוזאון המים והביטחון בניר עם – המוזאון הוקם על מנת לספר את הסיפור של איך הגיעו המים למדבר של הנגב, והיוו מקור לחיים ולהתיישבות. השטח שבו הוא נמצא שימש גם בשנים האחרונות לצרכי ההגנה על יישובי עוטף עזה.

המקום שהתיישן ונסגר יעבור מתיחת פנים רצינית, בתקווה שבקרוב יוכלו להגיע אליו תלמידי העוטף והציבור הרחב, וללמוד על חשיבות המים להתיישבות ולביטחון המדינה.

4. צריפי ראשונים – רגע לפני שהכל נשכח ונעלם, הקמתם של יישובים חדשים יש מאין בתחילת דרכם הייתה לא פשוטה. אחד המכשולים הראשוניים היה הקמת מבנים מהר וביעילות כך שלילדים יהיה בית ילדים, שלחלוצים יהיו חדרי מגורים, לכן לא פלא שהצריפים השוודים שהובאו אז ארצה על-ידי הסוכנות היהודית היו המבנים הראשונים מהם התחיל הסיפור של ההתיישבות. כך היה ביישובים כגון: חצרים, ארז, אילות, גבולות, רביבים, נירים, בית קמה, משאבי שדה, שדה בוקר, יד מרדכי, סגולה, ניר עוז ועוד. עם השנים נבנו בתי קבע והצריפים הוסבו לשמש צרכים חברתיים אחרים. בשנים האחרונות הפיתוח המואץ הרס לא מעט צריפים, אך למזלנו חלקם שרדו ועוברים שימור פיזי על מנת להמשיך ולספר את הסיפור של ראשוני המתיישבים והחלוציות והקשיים איתם התמודדו בחיי היומיום.
5. שדרות – בקרוב יפתח בית המייסדים של העיר שדרות שיספר את סיפור הקמתה של העיר ועיצוב דמותה וזהותה דרך הקהילות השונות המרכיבות אותה. שדרות שהוקמה כעיירת פיתוח בפריפריה, גדלה וצמחה וטיפחה לא מעט אנשי תרבות ורוח המעצבים כיום את דעת הקהל הישראלי, ומהווים גאווה מקומית עבור הדור הצעיר הגדל בעיר.
6. ירוחם – בקרוב יפתח גם בית המייסדים שמוקם כיום בירוחם. העיירה שהחלה את דרכה גם כן מצריפי עץ ששימשו את המעברה, עם השנים הפכה למוקד תיירותי, תרבותי וטכנולוגי. עמותת 'עתידי במדבר' שמנהלת את האתר עוסקת בחקר הקהילות והמורשת של ירוחם ובהנגשת קולן הנעלם של אותן קהילות בסיפורה של החברה הישראלית כולה.
7. סקר היסטורי של אתרי מורשת ביישובים הבדואים – בימים אלה החל אדר' שעיה רוט להכין סקר ליישובי הבדואים בנגב. הסקר שנערך במסגרת הכנת סקרים בכל יישובי המיעוטים בארץ, נועד לחשוף את המורשת של ההתיישבות המיוחדת שכה אופיינית לאזור המדברי של מדינת ישראל.

הנכם מוזמנים למפגש ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל יום שלישי, כ"ו באדר ב' תשפ"ב, 29 במרץ 2022

סיור שימור באילת, בהדרכת שמוליק תגר, נאמן השימור

12:00 - נפגשים בחניה האחורית של המוזיאון ההיסטורי של אילת (ברחוב דרך יותם - הכניסה משולטת ליד האימקס) שימו לב המיניבוס יוצא לסיור בשעה 12:00 בדיוק
הסיור יכלול את האתר הלאומי אום רשרש, ועוד כעשרה אתרי היסטוריה ושימור בעיר אילת

17:00 - חוזרים למוזיאון להתכנסות וברכות שיחה בנושא ההיסטוריה של אילת והאזור (עם שאלות), ולאחר מכן סיור במוזיאון

18:00 - שעת סיום משוערת ויציאה הביתה ברכב

לפרטים נוספים: שמוליק תגר, 052-2916163
מספר המקומות מוגבל ומחמתה בהרשמה מראש
ובהתאם להנחיות משרד הבריאות

נשמח לראותכם, צוות מחוז דרום

פרופ' אבי ששון	מריה מצרפי	יעל קרטגינר	גדעון רגולסקי
י"ר ועדת דרום	מנהלת מחוז דרום	ע. מנהלת מחוז דרום	ע. מנהלת מחוז דרום באזור הערבה

נא אישור הגעה בטל 08-6192752, 054-3100123
בדוא"ל darom@shimur.org.il

8. משטרת בית דראס – משטרה בריטית שהוקמה בשנת 1936 בסמוך לכפר בטאני, ותפקידה היה לשמור על השקט באזור באר טוביה במהלך המרד הערבי (1936-1939). תחנה זו הינה אחת משלוש התחנות שהוקמו אז בארץ בהן גם משטרת נהלל. משטרת נהלל עברה שימור לפני מספר שנים והוסבה למרכז מבקרים לצד תחנת משטרה חיה ופועלת באתר. לקראת שימור והשמשת התחנה ההיסטורית הממוקמת במועצה האזורית באר טוביה, סייר ראש המוא"ז באר טוביה יחד עם ההנהלה הבכירה באתר משטרת נהלל. בביקור הם ראו ושמעו מפי מנהלי האתר על תהליך השימור והפעילות השוטפת במתקיימת בו. לאחר משטרת נהלל המשיך הסיור לאתר רכבת העמק שגם כן משמש כיום מרכז מבקרים. על מנת לשמר את התחנה ולהשמיש אותה, מקדמת המועצה לשימור יחד המועצה האזורית באר טוביה מדידה, תיעוד וסקר הנדסי כבסיס לקראת הכנת פרוגרמה להחייאת האתר ופתיחתו לקהל הרחב.
9. אמפי אילת – בשנת 1949 הקים חיל ההנדסה את התאטרון העירוני של אילת שלימים קיבל את הכינוי 'אמפי אילת'. התאטרון שהוקם עם המבט לכיוון המפרץ הכיל תחילה כ-200 מושבים והפך למרכז חברתי תרבותי אליו נהרו תושבי האזור והחיילים ששירתו בסמוך. עם השנים המקום גדל וצמח וכבר בשנות ה-50 גדל לכ-1,000 מושבים, ובשנות ה-70 נוספו לו עוד 1,000 מושבים ונבנו חדרי הלבשה בעורף הבמה. במהלך השנים אירח המקום את 'הבימה', כנס י"ג לידיעת הארץ בהשתתפות דוד בן גוריון, ואף את הפילהרמונית בשנת 1958. כעת העירייה והמועצה לשימור מקדמות תכניות לשימור האמפי והתאמתו עבור 2,500 צופים.
10. מועצה אזורית יואב – תחגוג השנה 70 שנה! קודם כל נאחל לה המון מזל טוב! המועצה האזורית יחד עם המועצה לשימור מקדמות כחלק מאירועי החגיגות שלטי מורשת ביישובי המועצה שיספרו את סיפורם המיוחד של היישובים והחלוצים שבנו אותם.

מריה מצרפי
מנהלת המחוז

בגיליון זה:

- בית אשל-המצפה
- כנס ירוחם ה-1
- נפת גרשון
- שימור האמפיתיאטרון העירוני של אילת
- מעשה שתחילתו במהנדס-מכרות ולשי וסופו מי ישורנו
- ראיון עצמי גדעון רגולסקי
- מרכז המבקרים ע"ש משה נובומייסקי בסדום
- שימור מורשת בנגב המזרחי
- בית האמידים אשקלון - הרנסאנס
-

בית אשל - המיצפה/ ארנון גינת

שיקולים לאומיים למניעת חלוקת הארץ לשתי מדינות, הקביעה של הנהגת הישוב הביאה להסכמה בחשיבותו של הנגב למדינה שבדרך ההנחה שהמלחמה העולמית תסתיים ותחל מערכה אזורית על ארץ ישראל.

הקמתה של תחנת ניסיונות בשנת 1943 על ידי חבורת חלוצים, הגרעין הקשה בקרבת באר שבע הערבית יצרה קשיים לא מעטים על המתיישבים למרות הקרבה לעיר.

חצר בית אשל 1944: יעקב רוזנר ארכיון צילומי קק"ל

עשיית היסטוריה מעניינת הולכת ומתבססת באמצעות תחנות ניסיונות כדי לאמוד את היכולות הכלכליות באזור הנגב ביחד עם שתי תחנות נוספות רביבים וגבולות. התנאים הביטחוניים והסביבתיים היו קשיים אך מבחינה חברתית הקהילה היתה פעילה והם החלו לפרוח עם משפחות וילדים.

לדאבוני אין הסיפור מוכר לחלק גדול של

הנוער או תושבי באר שבע וסביבתה. וברור שרבים במדינה לא מודעים לחשיבות המקום הקרן הקיימת לישראל שרכשה את אדמות המצפים לפי תכנית משנת 1934 מתושבי הסביבה אז, והיום בסיוע המועצה לשימור אתרים, עיריית באר שבע ועמותת בית אשל גמרו אומר בהסכמתם להקים מחדש ולשחזר את האתר "כמורשת לאומית".

על סיפור מופלא זה הכולל את עמידת בגבורה במלחמת השחרור כאשר האתר הותקף על ידי הצבא המצרי בפלישתו לארץ ישראל. עם סיום המנדט ועזיבתם של הבריטים את ארץ ישראל. חצר המשק ככל הנראה ספגה בשטחה את מספר הפגזים הגדול ביותר יחסית לגודל השטח בכל מלחמת השחרור. כשלושת אלפי פגזי מרגמות ותותחים. בשטח של 90 דונם, ממש ריצוף של 33 פגזים לדונם ועוד ירי נשק קל זו צפיפות שאין דוגמתה בישוב אזרחי ככל הנראה.

בחודש מאי 1948 מגיע הצבא המצרי שנע מדרום (עוג'ה אל חפיר - ניצנה של היום) אל קרבת מצפה בית אשל ומתמקם בעמדות ירי. תושבי בית אשל לא ניכנעו, למרות שהביצורים והמיגונים היו פשוטים יחסית הם עזרו ללוחמים ולחברים בעמדתם האיתנה. האבודות הכבדות בהם משה אלברט (יצהר) ז"ל שהיה מפקד כח הפלמ"ח שסייע בהגנת הישוב והנזקים הטוטליים ברכוש למשק החי, לטרקטורים ולמבני המשק היו משמעותיים בהמשך קיומו של הישוב.

החל ויכוח עם מוסדות הישוב האם לשקם ולבנות מחדש את הישוב או לקבל אתר אחר, מאחר והערכה הייתה שבמדינת ישראל השטח יהיה בתחום העיר באר שבע. אנשי בית אשל לא הסכימו ולכן הקימו את מושב היוגב בצפון הארץ.

אתר מיצפה בית אשל וסיפורו של המקום נשכחו היה צורך במאבק לקבלת נס הקוממיות שהוענק לוותיקי הישוב באיחור של שנים.

מספר "משוגעים" לעניין בהם גדעון ספיר ז"ל לוחם הפלמ"ח ואיתו עמותת בית אשל סחפו אחרים את הקרן הקיימת לישראל, עיריית ב"ש והמועצה לשימור אתרים שהחזירו את המקום למעמד ראוי ומטופח. לא כל התכנית לשחזור, לשימור ולפיתוח הושלמו אך האתר נפתח לציבור.

לצערי מתכנני העיר באר שבע ופארק נחל באר שבע דחקו את האתר ומורשתו למקום זניח. רבים וטובים היו פוקדים את המקום. נדרשת יותר תשומת לב ותודעת שרות בתחום קליטת הקהל תוך עידוד מטיילים וארגונים לפקוד את האתר ללמוד את המורשת ולחוות את ההיסטוריה של ראשית ההתיישבות בנגב למען הדורות הבאים לדעתי הוספת אמצעי המחשה, אולם כנסים שיהווה עניין למבקרים. כדוגמא לטרקטור שבחצר- שיזמתי להביאו ויש עוד.

הבניה הקרובה של בניינים גבוהים סביב. התחזוקה הגנבות באתר והניהול לא עומדים בציפיות וברמה הנדרשת. איסור חנייה למבקרים במקום עם דו"חות הפיקוח לא תורמים להגעת קהל. שילוט מתאים להכוונה ופרסום מתאים יסייעו מאוד. נראה שתנופת הפיתוח והקידום של האתר נעצרה. יתכן שעצירת הפיתוח זו אפילו נסיגה! אם פארק נחל באר שבע פתוח לציבור בשבתות וחגים וזה היתרון גם למיצפה בית אשל. בעצם מדוע לא? יש עוד אתרים אפילו גבולות ורביבים עשו טקסי שבת ישראלית אצלם וניתן בהחלט לאמץ דרך זו.

הטרקטור במצפה בית אשל: עפר יוגב

ההדרכה בעולם המודרני נעזרת

במערכות אור וקול וסרטים היסטוריים ישפרו את החוויה של המבקרים. מכשירים אלקטרוניים לא מחליפים מדריכים בקיאים ושיודעים להתכוונן לקבוצות ילדים, מבוגרים או חיילים. אלה תוספת להדרכה. אפשר וקיימת אפשרות לרכישת שני צריפים ישנים כפי שהיו באתר וגרו בהם לוחמי פלמ"ח לפתח בהם אולם תצוגה שיאפשר גם בימי מזג אוויר קיצוני לקלוט קהל.

חלומי שהמקום יהווה מוקד למבקרים, מסיבות, חתונות וטקסים של צה"ל, מוסדות חינוך ואחרים ויפעל ביום ובלילה ולא רק במדורת יום העצמאות. אני חייב בגילוי נאות שאחרי מעל 70 שנה ערכתי את חתונתי במקום.

לסיכום: האתר אינו מעביר את המסר והחוויה הנדרשים כל כך לחינוך ומורשת המקום והנצחת התושבים כנדרש.

הכותב, הינו חבר עמותת מצפה בית אשל

כנס ירוחם הראשון/ יעל קרטגינר

סיפורן של עיירות הפיתוח בנגב: העליות הגדולות ובתי המייסדים

פרויקט בתי המייסדים הינו יוזמה משותפת של משרד התרבות והספורט וק"ל, שנועד לתעד ולספר על תרומתם של גלי העליות משנות ה-50 וה-60 אשר בנו את הארץ מצפון עד דרום ושיפורם לא סופר או לא הודגש במידה מספקת כדי להיות חלק מהנרטיב של הקמת המדינה ופיתוחה, ובכך להנחיל לדורות הבאים את התרומה והחלוציות של דור מייסדים זה למפעל הציוני ולמדינת ישראל.

שולחן המרואיינים ח"כ מיכאל ביטון: יעל קרטגינר

לקראת תחילת הקמתו של בית המייסדים ושיחזור צריפי המעברה בירוחם, נערך ביום 12.10.2021 כנס ירוחם הראשון, פרי שיתוף פעולה בין המועצה לשימור לבין עמותת "עמיד במדבר" בירוחם - הפועלת לשימור המורשת הבלתי מוחשית של הקהילות השונות, ולפיתוח וחיזוק ההון האנושי המהווה מקור עצמתה. פיתוח קהילתי זה נעשה באמצעות תיירות קהילתית, תיעוד, יצירת מיזמים עסקיים משותפים ושימור מסורות.

את הכנס פתחו וכיבדו בנוכחותם שר התרבות והספורט - חילי טרופר, ראש מועצת ירוחם - טל אוחנה, ומנכ"ל המועצה - עמרי שלמון. בכנס השתתפו כ-100 איש אשר הגיעו מכל קצוות הארץ.

הכנס דן במספר סוגיות הנוגעות לעליות הראשונות שהגיעו לירוחם, בין ההרצאות והמרצים שהציגו בכנס היו: פרופ'

חיים סעדון, "יעקב סעדון, דרך חלוץ מתוניסיה להקמת מושב גילת". מתנועת הנוער בטוניסיה עד להגשמת החלום החלוצי לעליה והקמת מושב גילת. הדרך הקשה שעברו העולים על מנת להגיע לארץ, ניסיונות להקמת התיישבות וקהילה, ורכישת הכלים שנדרשו להקמת ישוב חדש - גילת.

פרופ' ארז צפדיה, "מסלאח אל בית המייסדים - מסע בעקבות זיכרון". על הדרך שבה מספרים את ההיסטוריה ואת מה שהיא משאירה אחריה. כי אם המנצח קובע את ההיסטוריה אזי הוא זה שמספר את הסיפור כך שישירת את האינטרסים שלו בהווה. בירוחם, הקהילה היא זו שדנה בסיפור שהיא רוצה לספר ועל הדרך שבה היא תספר זאת. כאשר השאלה המרכזית היא יצירת מרחב התדיינות לבירור הזהות המקומית, מנקודת מבט שוויונית ללא הטיות.

רמון זיו - אב, "מה עושים עם מורשת שנויה במחלוקת? בן-גוריון, העליה הגדולה ועיירות הפיתוח". המחלוקת והשאלות שטרם קיבלו תשובות לגבי גישתו והתייחסותו של בן גוריון לעליות הגדולות ועיירות הפיתוח, והקהילות המזרחיות בכלל.

צמד מוסיקלי מוכשר, בני המקום - אבישי זוזט וקורין דדון ניגנו ושרו שירים מפעם בעברית וערבית. אלעד בצלאל ושרון עמבר הציגו לקהל בצורה מוחשית ומרתקת את החזון והתכנית של בית המייסדים ושיחזור צריפי המעברה, פרי שיתוף פעולה מצוין ומאומץ לאורך זמן עם אנשי ועדת ההיגוי של ירוחם, משרד התרבות והספורט ו-JNF אוסטרליה שבזכותם יקום בית המייסדים.

המושב האחרון עסק בשאלה- מה חשוב לכלול בבית המייסדים?

חברי הפאנל ח"כ מיכאל ביטון (ראש המועצה הקודם), דבי גולן מייסדת-שותפה ונשיאת עמיד במדבר, חבר במ.מ. אריה דוקרקר וד"ר עידית חזות, הציגו פן אישי, חווייתי, מקומי וכן את הצורך להמשיך ולחקור את הנושא כחלק מהגילוי העבר מחד ויצירת וחיזוק הזהות המקומית מאידך.

הכותבת הינה עוזרת מנהלת מחוז דרום במועצה לשימור אתרים

ההתארגנות הביטחונית בישובים היהודיים מול התקפות הערבים החלה בשנת 1909 בארגון "השומר", "המגן", ועוד.

ארגון "ההגנה" הוקם בוועידת "אחדות-העבודה" בכנרת, בכ"ט סיוון תר"פ, 15.6.1920 בחסות ההסתדרות שקמה כמה חודשים קודם לכן. חולשתו של הארגון הצעיר באה לביטוי ב"מאורעות" 1921 בירושלים, יפו -תל-אביב, פתח-תקוה, חדרה ורחובות. ההמון הערבי התקיף בתים וחנויות של יהודים וכמעט שלא היתה התגוננות מולו.

בחיפה היה פיקוד מרכזי החל מ-1920 של אברהם ארתור בירם, שפרש לנהל את ביה"ס הריאלי. החליפה אותו רוזה כהן (רבין), אחריה היו: יהושע אשל, יעקב פת, יעקב דורי, משה פלוטקין, דוד שאלתיאל, יוסף בן-פורת ומשה כרמל.

בירושלים היתה התארגנות מוצלחת בנובמבר 1921, בראשות יהושע אייזיק, שם הצליחו להדוף את ההמון הערבי המוסת מלהיכנס לשכונות היהודיות.

את הלקח מהמאורעות של 1920-21 סיכם משה סמילנסקי (מנהיג ציוני, סופר וחקלאי, שריכז את ההגנה בעיר רחובות): "...הישוב צריך לדעת ללמוד להגן על עצמו, כמו שהוא צריך לדעת ללמוד לחרוש את שדותיו ולטפל בעצי גניו. ההגנה היא תורה וצריכה לימוד היא ["העולם", 21/7/1921]."

"ההגנה" היתה הארגון הביטחוני של "המוסדות היהודים" שרכזו את הפעילות הפוליטית, הכלכלית והביטחונית בארץ ישראל טרם הקמת המדינה. הפעילים העיקריים היו: אליהו גולומב, יצחק לנדוברג (שדה), פנחס רוטנברג, משה נובומייסקי, אליהו כהן (בן-חור), שמואל טולקובסקי ועוד רבים וידועים. ניהול הארגון הצעיר, לאחר היפרדותו מ"השומר", הוטל על יוסף הכט ושאל אביגור, אך עד 1929 לא הצליח הארגון להתפתח בצורה ארצית, ובכל עיר וישוב התארגנו בנפרד.

בשנת 1925 נערכה פגישה של "מועצת הערים" שהיוו את המטכ"ל הראשון. הם עיצבו את "חוקת ההגנה" וניסו לגבש מתכונת אחידה של אימונים והדרכה. מפקדי הערים היו: יעקב פת בחיפה וזכריה אריאלי בירושלים. בתל אביב התחיל דב גפן שהוחלף על ידי אברהם איכר.

במקביל ניסה ישראל שוחט מארגון "השומר" ליצור ארגון חדש בשם "הקיבוץ" שמרכזו היה בכפר-גלעדי, אך הוא חדל להוות גורם כמה

חודשים לפני המאורעות בשנת תרפ"ט, 1929.

במאורעות תרפ"ט, 1929 היה ניסיון לשליטה ארצית בהגנת הערים אך נוצרה בעיה עקב היעדרותם של ראשי ההגנה הירושלמית מהארץ. אברהם איכר נקרא לעזור בירושלים אך הוא לא הכיר את השטח וחסרונו בתל אביב הורגש כאשר שם הותקפו השכונות הקרובות ליפו ולאזור.

בירושלים היו התארגנויות מקומיות שחלקן הצליחו לעצור את ההמון הערבי (בשער ציון - על ידי שמעון פורמן וארבעת חבריו), וחלקן לא הצליחו לעמוד בפרץ (בשער שכם).

בשנת 1936 הגיע לארץ צ'ארלס אורד ווינגייט - "הידיד", כקצין מודיעין של הצבא והמנדט הבריטי. לאחר המאורעות של 1936-7 עבר לתפקיד ההדרכה של "ההגנה" והקים את "פלוגות-הלילה" [יוני 1938]. הפלוגות יצאו להתקפה על הכנופיות הערביות והכפרים שהתקיפו את הישובים והתחבורה היהודית. כתוצאה ממאורעות תרצ"ו-ט, 1936-9 עבר ארגון ההגנה מהפך, מארגון מקומי פסיבי לארגון חצי-צבאי תוקף ופעיל, מאורגן בצורה ארצית ויכולת להתאמן. [מצב זה הכין את הישוב למלחמת הקוממיות שבאה כעשר שנים לאחר-מכן]. בכנס של מפקדי ההגנה בשנת 37' אמר יצחק שדה: "דרוש לנו צבא ולא שומרים,

צבא ולא הגנה בתפקידי משטרה, צבא שאיננו צמוד למקום מסוים, צבא בהיקף כל-ארצי שתפקידו לחפש את האויב ולתקפו במקומות הימצאו, לתקפו גם בבסיסו, לפעול פעולה מקדימה".

ביולי 1938 מונה יוחנן רטנר לראש המפקדה הארצית של ההגנה (רמ"א). מינוי זה היה הראשון מסוגו וצעד משמעותי בהתפתחות הארגונית של ההגנה הארצית. בתחילה נקבע "תקנון השירות הכללי" ובו 3 אירגונים: "חיל-משמר" (חי"ם): שמירה ואבטחה של הישובים מפני התקפות, גניבות וחבלות. "חיל-שדה" (חי"ש): כח מאומן המיועד להגנה פעילה וניידת. "חיל-העם" (ח"ע): מילואימניקים. בפועל - חיל העם לא הוקם מחוסר כוח אדם בשטח, אבל קמו: "חיל-הנוער" (גדנ"ע), ו"החטיבה המגוייסת" (פלמ"ח). הארץ חולקה ל-8 מחוזות שמספריהם היו סימון להודעות סודיות: 1- מחוז ירושלים. 2- מחוז הדרום. 3- מחוז

שלט מוצעה לשימור בבית בו התגורר בירושלים: איציק שוויקי

ת"א. 4- מחוז השרון. 5- מחוז השומרון. 6- מחוז חיפה. 7- מחוז עמקים. 8- מחוז צפון. (17/10/1939). בשלב הבא (5/9/1940) חולקה הארץ ל-4 מרחבי פיקוד/גלילות: הצפון- בפיקוד יוסף אבידר, התיכון- בפיקוד יהושע אייזיק (אשל), הדרום- בפיקוד אלימלך אבנר וירושלים- בפיקוד נחום שדמי. ביולי 1944 חולק השטח מחדש ל-3 מחוזות: ירושלים, תל-אביב, וחיפה, ול-3 גלילות: הצפון, התיכון והדרום.

הגלילות הכפריות חולקו לנפות (שכונו "אחוזות") על-שם בני יעקב וצאצאיהם, והנפות חולקו לאזורים, כשכל אזור מונה מספר ישובים:

הגליל הצפוני ("נחלת לבנוני") - ממשולה עד משמר-העמקים, בפיקוד משה מונטג (מן) התחלק ל-4 נפות: תל-חי - "אחוזת ראובן", כנרת - "אחוזת שמעון", גלבוע - "אחוזת יהודה" ובהמשך "אחוזת בנימין", יזרעאל - "אחוזת לוי". היו בו 120 ישובים ו-13,380 חברים פעילים (חי"ש-חיל שדה, חי"מ-חיל משמר, מ"נ-משמר נע וגדנ"ע-גדוד נוער).

הגליל התיכון ("נחלת אלכסנדרוני") - מזכרון-יעקב עד פתח-תקוה, בפיקוד רפאל לב ואחריו אמנון זעיר (רודי) התחלק ל-3 נפות: השומרון - "אחוזת נפתלי". השרון - "אחוזת אשר", עמק-חפר - "אחוזת גד". היו בו 90 ישובים ו-8,700 חברים פעילים.

הגליל הדרומי ("נחלת גבעתי") - מראשון-לציון עד נגבה ודרומה, בפיקוד משה לרר ואחריו מישאל שכטר (שחם) התחלק ל-3 נפות: רחובות - "אחוזת אפרים", באר-טוביה - "אחוזת גרשון", הנגב - "אחוזת מנשה". היו בו 5,500 חברים פעילים.

ביולי 1945 חולק הגליל הדרומי לנפת יהודה, נפת עזה, ו"נפת גרשון" (בפיקוד יצחק פונדק).
בחשוון תש"ח, אוקטובר 1947 הפכה נפת הנגב לפיקוד עצמאי, וראשון-לציון הפכה לנפה.

תפקיד הנפה היה לארגן הגנה מרחבית באזור שלה והגנה מיוחדת במקומות הבעייתיים. חלק מהמשימות היה להכיר טוב את הגיאוגרפיה האזורית: מעיינות, בורות מים, דרכים ושבילים, מקומות שולטים להקמת עמדות בשעת הצורך, מקורות אספקה וכלי רכב, כוח-אדם זמין ועוד. מפקד-הנפה היה צריך למסור דו"ח מידי כמה חודשים למפקדת הנפה, שהיתה מורכבת מנציגי "ההסתדרות" והחוגים האזרחיים באותו אזור, וכן לממונים שמעליו.

"נפת-גרשון" - מפקדי הנפה היו ברובם אנשי ההתיישבות-העובדת.

בשנים 8-1937 היה מפקד הנפה-אברהם נגב (אהרנבורג), ממקימי מושב באר-טוביה. כמפקד אחראי על האזור הדרומי של ההתיישבות שכלל את באר-טוביה וכפר-מנחם (לפני הקמת נגבה ב-1939) וכמצדד בהקמת הפו"ש (פלוגות שדה) - הקים את "הנוודדת", משמר-נע שינוע על הדרכים לישובים המבודדים וגיב בפעולות נגד הפגיעות בישובים ובאנשים. בעידוד ראשי ההגנה יצחק שדה ואליהו בן-חור, הקים נגב "חוליות-גושיות" מאנשי ההתיישבות, שהגיבו בפעולות עונשין נגד פורעים ומפגעים. לעזרתו בא דוד יצחקי, שהיה בין המפקדים הבכירים

1930 אברהם ורחל נגב, ממקימי מושב באר-טוביה : יובל נבו

בהגנה. נגב הצליח לבנות רשת מודיעין שנתנה לו יתרון לחכות לפורעים במקום ובזמן הנכון. שלמה שמיר ושמעון בומזה, שהיו מומחים בחבלה, בצעו פיצוצים בבתי-מפגעים בכפרים טינה, מסמיה, אינדיבה ועוד. המסר עבר והאזור נרגע. בתחילת 1939 פורק כוח "הפו"ש", אך ה"משמר-נע" שייסד נגב המשיך להתקיים ולנוע בדרכים עד תחילת מלחמת העצמאות.

החל משנת 1941 שימש אברהם נגב כמפקד פלוגה ה' של הפלמ"ח בדרום. בהמשך החליף אותו שרגא גשרי (מוסטובילסקי) מגניגר. נגב היה מפקד מחוז השפלה ב-1948, ושימש כסגנו של יגאל אלון בפיקוד דרום.

יצחק פונדק (התל-אביבי) היה מפקד הנפה בשנים 7-1945. כאשר קיבל את הפיקוד "נמסר" לו (מפי מביני-דבר מקומיים), שאם ישתף פעולה עם אנשי גדרה "של הבילויים", ובאר-טוביה "אם המושבים"- הצלחתו מובטחת, וכך היה. פונדק ומשפחתו הגיעו לבאר-טוביה בשנת 1945, וקבלו שטח עליו נבנה ביתו, מבטון נגד כדורים, בעזרת אנשי המקום. יצחק הפיח רוח חדשה בארגון הנפה, באימונים ובמוכנות לימים קשים.

המהנדס זלמן מקנוביצקי, חבר מושב באר-טוביה, גוייס להכין עבור המפקדה של פונדק את "התיק-הירוק" ובו סדרי הפעילות בנפה.

פונדק שיתף פעולה עם האחראי על הביטחון בגדרה - צבי שביט - "הפי", וגייס אותו למפקדת הנפה, אותה מיקם בקבוץ "בארות" (אולפנת בהר"ן היום). למפקדה גויסו יהודה וולאך (בהמשך- מג"ד בגבעתי היסטוריון צבאי), יעקב גורן (מגל-און) והאלחוטאית - יחידה כרמי.

היחסים עם קיבוצי השומר-הצעיר בגזרה (כפר-מנחם, חצור ונגבה) לא היו טובים בגלל נטייתם לשת"פ עם המפקדה הארצית.

צבי הרפזי מנגבה החליף את פונדק כמפקד "נפת גרשון" כיחידת-הגמ"ר (הגנה מרחבית), משנת 1947 עד פירוקה ממסגרת ההגנה והנפות. נפת גרשון המשיכה בתפקודה גם בחודש אוגוסט '48 (עודד הנגבי- חבלן נגבה, קבל חופש ב 3/8 ממפקד הנפה צבי הרפזי). הרפזי עבר קורס קצינים בצבא פולין, קורס מפקדים בהגנה והיה אחראי על תחנת משטרת ישובים בנגבה. הוא היה אחראי-ביטחון בתקופת "חומה ומגדל" בהקמת נגבה (1939), וכחקלאי גם קידם את גידול הכותנה. כמפקד הנפה, דאג להגנה ולביצורים סביב גדרה וגן-יבנה. הרפזי קיבל את ההחלטה על פינוי הילדים מהישובים במסגרת "מבצע תינוק" שכמעט הסתיים באסון בגשר פריזר בכניסה למושב שפיר, עקב חוסר תיאום עם אנשי "מחסום כפר ורבורג".

ארגון ההגנה פורק רשמית עם "פקודת צבא הגנה לישראל" בי"ז אייר תש"ח, 26.5.1948, אך המסגרת הכללית בפיקודו של ישראל גלילי המשיכה לתפקד עד יולי 1948. כמפקדי ההגנה - בתפקיד הרמ"א (ראש מטה ארצי) שימשו: יוחנן רטנר, יעקב רייזר, משה סנה, זאב פיינשטיין וישראל גלילי.

לאחר תקופת שיתוף פעולה עם הבריטים בזמן מלחמת-העולם השנייה, פרש יוחנן רטנר מתפקידו, יגאל אלון התמנה כסגן מפקד הפלמ"ח, ויצחק דובנו ("יואב") איש קבוץ נגבה קיבל תפקיד כקצין הדרכה ראשי. פלוגה ה' של הפלמ"ח היתה מורכבת מאנשי אזור "גרשון" ומחלקת הסיור שלה בראשות חיים זינגר (רון) בכינוי "העז", היתה ידועה באיכותה האנושית ובמסעותיה לגוש עציון ולמדבר יהודה. "המחלקה הדתית" בפיקוד יהודה בלום (ניצן) חנתה בגן-יבנה ועיינות ובהמשך עלתה לביריה.

היכרותו של פונדק עם השטח סייעה לו רבות בהמשך, כאשר קבל את תפקיד ההקמה והפיקוד על גדוד 53 של גבעתי בסוף 1947. הגדוד היה אחראי על השטח בין גדרה בצפון לנגבה בדרום, ובין ניצנים במערב לגלאון במזרח. את מפקדתו מיקם פונדק במושב באר-טוביה.

הבית בו התגוררה משפחת פונדק ברחוב הייקים בבאר-טוביה נהרס ונבנה אחר במקומו. היחסים החמים בין אנשי באר-טוביה לפונדק נמשכו עד מותו בגיל 104. על קברו בבית-הקברות של ניצנים הונח לכבודו זר המושב.

אל"ם יצחק פונדק, מפקד גייסות השריון משמאל
שר הביטחון דוד בן-גוריון, ורחבעם זאבי
בתרגיל שריון מאי 1956

באוגוסט 1958 נערך כנס הודיה לוותיקי ההגנה של "נפת גרשון" בו השתתפו: הבילו"יית האחרונה- לאה הנקין, "שלישיית ההגנה" מגדרה - ישעיהו הנקין (בנה), עשהאל צוקרמן (חתנה) ויחזקאל (?), אברהם נגב, יוסף הררי, דב פאר וצבי הרפזי. ח"כ יעקב ריפתין נאם מטעם הכנסת: "מדוע משכיחים את מפקדי 'ההגנה' האזרחים? כמו: משה סמילנסקי, יששכר סיטקוב, קריניצי, שושני, רוסצקי, יעקובזון, קפלן ועוד...". [יהודה הגדרתי, "הבוקר", 10/8/1958].

בנפת הנגב, השכנה מדרום, התמנה למפקד מרדכי אלקיים (חבר ההגנה משנת '27, בנו של חכם ניסים אלקיים מראשי קהילת עזה) בשנת 1944, בזכות שליטתו בשפה הערבית והיחסים שפיתח עם הבדואים באזור. אבי זכאי, ממייסדי קבוץ דורו"ת בשנת 1941, שימש בתפקיד קצין סיור של נפת הנגב.

הכותב הינו נאמן שימור מקיבוץ עין צורים

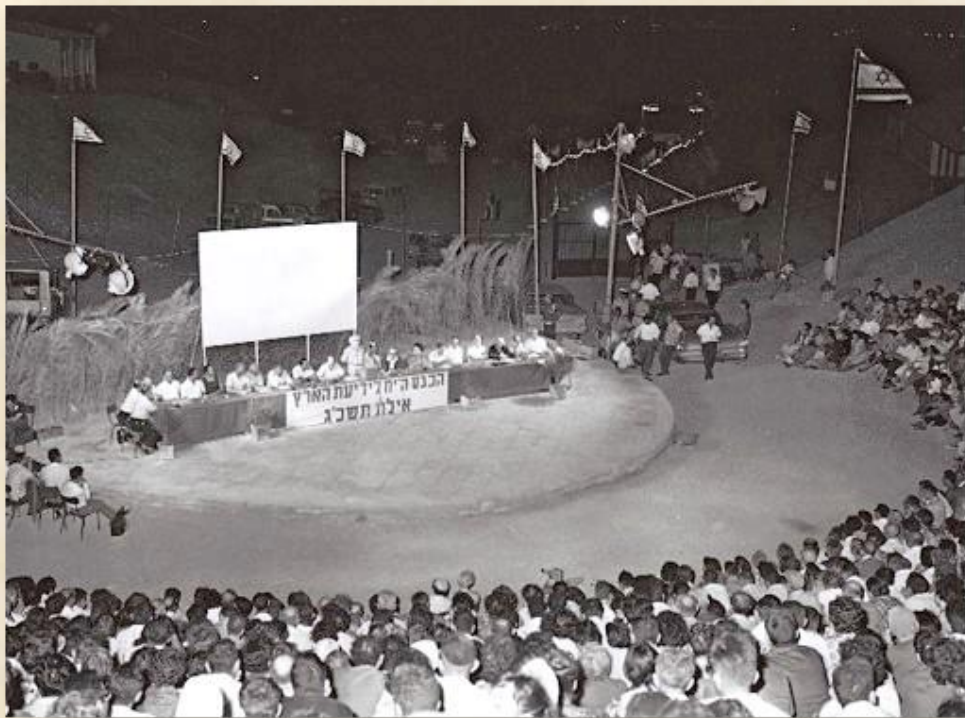
שימור האמפיתיאטרון העירוני של אילת/ שמוליק תגר

בביקורו של עמרי שלמון באילת בחודש שעבר (פברואר השנה), ובסיכום עם ראש העירייה אלי לנקרי, הוחלט כי יש להוסיף לאתרי השימור של העיר הדרומית את אתר האמפיתיאטרון העירוני. האמפיתיאטרון שהוקם בשנת 1949, בידי חיל ההנדסה והכיל בתחילה כ-200 מושבים, הפך במהרה למרכז חברתי-תרבותי באילת, אליו היו נוהרים חיילי האיזור ואזרחי המקום. כאן היו צופים בסרטים, בקונצרטים ובאוקטובר 1950 אף זכו לחזות כאן בהצגת התיאטרון הראשונה "בערבות הנגב", שהועלתה ע"י תיאטרון הבימה. גם כאשר נבנו שיכוניה החדשים של אילת במרחק רב מהחוף, המשיך מקום זה להוות את המוקד החברתי בו התקיימו חגיגות יום העצמאות, טכסי הביכורים, מופעי הנוער וכנסים למיניהם. החל משנות ה-60 נערכו בו המופעים המרכזיים של חגיגות אילת, פסטיבלי ים-סוף, קונצרטים של התזמורת הפילהרמונית, הצגות תיאטרון ומופעי זמר ובידור. בסוף שנות החמישים לקראת חגיגות העשור הוגדל האמפי ל-1000 מקומות ישיבה, ובשנות השבעים נוספו על ידי העירייה עוד כ-1000 מקומות וגם חדרי ההלבשה שנבנו בעורף הבמה. במסגרת חגיגות אילת השנה (מרץ 2022) הכריזה מועצת העירייה על האמפי כאתר שימור ומורשת עירוני. בפגישה באילת הוחלט בין העירייה למועצה לשימור אתרים כי יוכן מידית תיק תיעוד למקום, סקר הנדסי ותכנון ולאחר מכן תעשה בחינה למציאת מקורות מימון לשיחזור. בכך מצטרף האמפיתיאטרון לרשימת האתרים המוכרזים לשימור שמתוכם שלושה נמצאים בהליך עבודה לקראת פתיחתם לקהל הרחב: אתר המשאבות, מגדל הקירור של ביהח"ר לקרח ומגדל הפיקוח של שדה התעופה באילת.

הכותב הינו נאמן שימור אילת
וחבר ועדת השימור העירונית

האמפיתיאטרון העירוני 1966 : הסוכנות היהודית

כנס י"ג לידיעת הארץ באמפיתיאטרון 1962 בהשתתפות דוד בן גוריון: פריץ כהן

האמפיתיאטרון 2019: אלון

מעשה שתחילתו במהנדס-מכרות וְלְשִׁי וְסוֹפּוֹ מִי יִשׁוּרְנוֹ/ דָן גִּזִּית

למהנדס קפטן ליאונרד לוי ויליאמס לא היו הרבה חברים ביחידתו, גדוד ההנדסה הבריטי שחנה ליד אפיק נחל סחף (ואדי נחביר) סמוך לחורבת גררית. בקיץ החם של שנת 1917, כאשר הכל עסקו בהתבצרות מול הקו העות'מאני ובהובלת מים לצרכי הסוסים – נהג הקפטן להעלים בין הגבעות ולשוב רק בלילה. "הזקן הזה [גילו היה 136!...] הוא עוף מוזר; תמיד עם האף למעלה; אולי הוא מרגל עבור התורכים?" – רטנו חייליו. בעניין האף – הם לא טעו; בשיטוטיו, ויליאמס רחרח גפרית באוויר. שנתיים לאחר סיום "המלחמה הגדולה" (כך כונתה אז המלחמה העולמית הראשונה) חזר ויליאמס לפלסטינה הבריטית, התיישב עם משפחתו בבאר שבע, עבר לעזה ובמשך שלוש שנים סקר בחפירות ובקידוחים את מרבצי הגפרית וקבע שההפקה כדאית. לאחר שבקש וקבל זכויות ממשלתיים, גייס ויליאמס בעלי-הון ערביים ובריטים: "חברת מכרות הגפרית בע"מ" קמה.

שרידי מפעל הגופרית: דן גזית

בתום ארבע שנות בנייה (1934) כלל המפעל אזורי כרייה, קווי קרוניות הרתומות לקטר-דיזל (*), אולמות למתקני-כוח ולהפקה, באר עמוקה, בריכת-מים עילית לאגירה ושכונה למגורי המהנדסים ומנהלי העבודה הבריטים. לאחר שנתיים של הרצה, החל שיווק הגפרית לארצות המזרח התיכון. עד סגירת המפעל (1942) בגלל קשיי התפעול שגרמה המלחמה העולמית השנייה, יצאו משערי המפעל קרוב ל-9000 טון גפרית.

עם סגירתו, הופקע האתר על-ידי חיל האוויר הבריטי שהקים אז את מחסני התחמושת הרבים ממזרח ומדרום למפעל וסלל את כביש הבטון לעזה

(וגם רצף מגרש-טניס לקצינים...). היה זה בשנת 1942, כאשר הבריטים תכננו קווי-הגנה חלופיים למקרה שיאלצו לסגת ממצרים עקב התקדמות הגרמנים בצפון-אפריקה. בתום המלחמה, רכשה "תנובה אקספורט" את הנכס והפקידה עליו כשומר בדווי שאָהֵל בשכנות; לאחר פחות משנתיים, כשקיבוץ בארי עלה על הקרקע בסמוך, כבר לא נותר הרבה מה לפרק מהמפעל... כיום האתר משמש יעד לטיולים במשולב עם ריכוזי הכלניות מערבית לקיבוץ בארי.

ומה ארע לויליאמס המאוכזב? הקפטן התמיד לנוע בעקבות חוטמו: הוא ירד לאם רֶשֶׁרֶשׁ (היום: אילת), בנה בית-אבן (שניצב ושמיש עד היום בפתח נחל שלמה), שכר בדווים מהסביבה והעסיקם בחיפוש מחצבים נדירים בהרי אילת. בחצר ביתו הצטברו גלי-אבנים מכל הצורות והגוונים והבדווים לחשו מפה לאוזן שויליאמס גילה זהב, אך כל הגיאולוגים טענו בתוקף שמדובר בשמועות בעלמא או ב"זהב שוטים" (מינרלים, בעיקר של ברזל גפריתי, בעלי גוון זהוב).

האגדה מספרת כי ביום 10.3.49, בשעה 15.00, כאשר פלוגת החוד של חטיבת הנגב נכנסה לאם רשרש במבצע "עובדה", נראתה בים סירה קטנה ובה חותר יחיד (ויליאמס?), מתרחקת לעבר עקבה; יש אומרים כי לאחר קום המדינה, חזר ויליאמס לישראל כדי לתבוע פיצויים עבור רכשו. והסיום המפתיע: בסקר ארכיאולוגי שנערך בשנות ה-90 בוואדי א-טוחין ("גיא הטחנות") המתנקז לבקעת תמנע, התגלה ריכוז גדול של אבני-שחיקה ענקיות שהיו בשימוש במאה העשירית לספירה. בבדיקת דגימות מיקרוסקופיות מתוך החריצים של אבני הטחנות הללו נמצאה – ניחשתם נכון – אבקת זהב!... בהכרת תודה לרנה הברון מבארי, שממחקריה שאבתי. בשנת 2011 החלה המועצה לשימור אתרים לתכנן את שימורו של אתר מכרות הגפרית. בשלב הראשון נערכו סקרי-מצאי ושילוט ראשוניים. המועצה לשימור אתרים, יחד עם מועצה אזורית אשכול, החלו בשנת 2021 בתהליכי השימור הראשוניים – תיעוד היסטורי, מדידה וכו'.

(* עמית בן שלום ז"ל, חוקר-רכבות, העלה אפשרות כי לאחר סגירת המפעל התגלגל הקטר לבית החרושת "סיליקט" שהיה בקרבת ראשון לציון לשם הובלת חול ליצור לבנים.

הכותב הינן נאמן שימור מקיבוץ גבולות

שרידי מבני שירות באזור מחסני התחמושת בתקופת דרום אדום : עפר יוגב

ראיון עצמי גדעון רגולסקי

נולדתי בקיבוץ דורות, הישוב העברי הראשון בנגב, שקיים עד היום. הורי היו ממייסדי המקום. נשוי לחיה + ארבעה ילדים בוגרים. סיימתי תואר ראשון בחקלאות, מורה דרך 27 שנים, מזה 42 שנה חי במושב פארן בערבה. בחצי השנה האחרונה אני עוזר למנהלת מחוז דרום, מריה מצרפי, באזור שמדרום לים המלח ועד אילת. הגעתי לתחום השימור מתוך הכרת הסובב בתחומים שונים: גיאולוגיה, צומח, ארכיאולוגיה, אדם, מסורת ומורשת. ראיתי מה מעניין אותי והאנשים שפגשתי. הרגשתי שרבים רוצים לגעת ולהכיר את הנוסטלגיה, העבר והמורשת ואינני היחיד בתחושות אלו.

ש : מה התפקיד המוגדר שלך?

ת : לתעד, לשמר, למנוע פגיעה ולהציג את אתרי המורשת באזור הנגב המזרחי בין הישובים ובתוך הישובים. אתרי מורשת הם בעלי משמעות לתושבי המקום, האזור והמבקרים. את האתרים והמבנים יש לעיתים לחשוף ועל-ידי טיפול הולם הביא אותם להיות ראויים.

בנוסף, עלי להקים קבוצת נאמני שימור פעילה באזור הגדול, נאמנים שיפעלו בתוך הישובים וידעו שיש גוף גדול שמקדם את שימור המורשת. צריך גם לשכנע את תושבי האזור שהמועצה לשימור פועלת לטובת הישובים ובתיאום איתם. הדבר החשוב בעיני הוא להראות לתושבי האזור ולאנשי המועצה את החשיבות הגדולה של אתרי הנגב המזרחי. אתרים שחלקם דלים וקטנים אך עם סיפורים גדולים.

ש : מה מיוחד באזור הנגב המזרחי שצריך עוזר למנהלת המחוז?

ת : מחוז הדרום מאוד גדול ובאזורים רבים אין כמעט תושבים שאפשר לבנות עמם קבוצת נאמנים. בנגב המזרחי, נמצאים הרבה אתרים בעלי חשיבות רבה שלא טופלו עדיין, כמו שרידים של בארות ודרכי רכב מנדטוריות ששימשו את הנוסעים במדבר ואת משטרת הרוכבים המנדטורית, קידוחי הנפט הראשונים בארץ מסוף ימי המנדט וראשית הציונות, כביש 25 המזרחי (ירידות סדום) שהיה מיזם הבניה הגדול הראשון בארץ (53-1951), דרכים וכבישים שעליהם נוחות צה"ל נעו במלחמת העצמאות ובמבצע סיני ומחנה הגדנ"ע בבאר אורה. חלק מהאתרים מאוד צנועים, אך עומד מאחוריהם סיפור גדול - למשל, העמוד לציון סיום הסלילה של כביש הערבה.

יחוד נוסף של האזור הוא שפע של אתרים שאינם מבנים, כפי שאנו רגילים במועצה, למשל - הרבה דרכים חשובות, שדרות תמרים ומקבצי עצים מהשנים הראשונות להתיישבות

בערבה, עצי שהם גם חקלאות וגם נוי והיוו חלק מפיתוח החקלאות ועצם ההתיישבות, אתר הסמלים מסוף מלחמת העצמאות ממול לחוות הע'רנדל או מחסום שצה"ל הקים סמוך לצומת הערבה בסדרה של בורות יקוש ענקיים.

מורה הדרך : גדעון רגולסקי

ש : מה נעשה עד כה באזור?

ת : נערכו סיורים ראשוניים לתיעוד המבנים והאתרים, התקיים כנס נאמני המחוז בעין יהב והיו פגישות עבודה עם נאמנים בישובים ועם ראשי המועצות. נסקרו המבנים במועצה האזורית "ערבה תיכונה" עם אדריכל המועצה מיכה רובינשטיין וכעת אנו עובדים על עיבוד החומר ותחקירים. נוצר קשר עם קבוצה גדולה של נאמנים מרוב הישובים מאיילות ועד מושב עידן והיו פגישות עבודה עימם.

ש : מה התפיסה האישית שלך את עבודת השימור ?

ת : השימור נתפס בעיני קודם- כל בהיבט הפיסי אך גם בהיבט ההיסטורי, המדעי והתרבותי. לשימור של קידוחי המים או הנפט הראשונים בערבה יש חשיבות בעצם המיזם וגם לרקע המדעי שסביבם ויש כמובן חשיבות לתקופתם. למתקן של צה"ל, שדורות של חיילות וחיילים שירתו בו, יש חשיבות למורשת בעיקר אם הוא בעל ערך תיירותי ובעל נראות טובה לנוף -

דרך הסולינג המנדטורית במישור יותם, מאחור מבנים הקשורים למערכת המים למצודה ושדה עציון: גדעון רגולסקי

כמו העמדות במעלה אילת, הר יואש או מוצב עשת הנטוש. אינני חושב שצריך לשמר את כל המבנים והמתקנים, אך מה שלא מפריע ואין סיבה להסירו, אפשר להשאירו במקום. עדיף כמובן שכל מבנה בשימור יהיה גם בשימוש.

בנוסף לכך, יש מורשת של דברים קטנים וחפצים שמילאו את המבנים והיו בשימוש של מי שחיו פעם במדבר, כמו כלי רכב, כלי עבודה, חפצי בית ועוד. השילוב של כמה היבטים של המורשת חשוב ומפנה את השימור והזיכרון, כמו ברזי "דורות" מחוות שח"ל של עברונה, כוסות זכוכית שהוכנו מבקבוקים מנדטוריים בערבה הצפונית בימי הצנע, זווית מתכת ממזוודת עץ שהייתה בשימושם של העולים החדשים בשנות החמישים, ממחנה העובדים בירידות סדום.

מורשת נוספת של מסמכים, כתבות, צילומים והקלטות - גם היא חשובה, כמו ההיסטוריה והסיפורים של כל אתר ומבנה. יש חשיבות רבה למידע אודות כל מקום ושיהיה נכון, מדויק מעניין ומרתק.

ש : האם ישוב שמלאו לו 30 שנים יכול לפתח מורשת?

ת : לרוב קיימת מורשת של הישוב עצמו ותושביו שמתגבשת בדרך כלל בשנים הראשונות. הראשונות, מאמצי ההקמה, הלבטים, בחירת הדרך וההתגבשות של היישובים קורים בדרך כלל בשנים הראשונות. בנוסף לכך, בחלק מהישובים באזור יש גם ייחוד בקנה מידה ארצי, שמתבטא גם בהקמת מבנים ייחודיים, כמו נאות סמדר שהוא ישוב אקולוגי עם תפיסת חיים שמשתלבת בסביבה: חלק גדול מהמבנים בתכנון ייחודי הוקמו בידי תושבי המקום, או קיבוץ לוטן שעוסק הרבה במיחזור ותפיסה אקולוגית בכל תחום - לדעתי זאת גישה לחיים שיתכן והיא נכונה יותר ממה שחשבנו פעם. אכן ישנם ישובים שמורשת לא ממש נוצרה בהם ולא נוצר קשר עבודה איתם.

בנוסף יש מורשת ארכיטקטונית של מבנים יחודיים. למשל, בספיר - מבני בית הספר, המועצה ואולם הספורט הוקמו בסגנון הרובוסטי עם התאמה לתנאי האקלים של הערבה. כמו כן, גם המבנים במועצה אזורית אילות. היאחזות הנח"ל של צופר בישוב צוקים הוקמה כיחידות דיור מוקפות חומה, עם התאמה לחיים במדבר.

ש : מה החזון שלך?

ת : שכל אתרי המורשת יהיו שמורים והיכן שזה ניתן - גם יהיו בשימוש. כל אתר שניתן לשמר ולהוסיף בו שלט הדרכה זה לברכה.

כמו כן, שיוקם מקום לתצוגה של תמונות, מסמכים וחפצים קטנים שתציג את המורשת שלנו, תושבי הערבה, ושל ישראל במדבר. חשוב גם להציג את המורשת של תושבי הערבה שלפני העידן הישראלי, למען החיבור לעבר, להיסטוריה ולאתנוגרפיה. כמו כן, שיהיה מקום פיסיו לאחסון חומר שלא יוצג. המקום צריך להיות נגיש לציבור ובסביבה של פעילות תיירותית, שימשוך קהל. אני מקווה שהידע והתצוגה ישמשו מורי דרך, חוקרים ומורים של בתי ספר וכל מי שמתעניין.

**הכותב הינו עוזר למנהלת מחוז דרום
וממונה על אזור הערבה**

מתקני מחצבת תמר שהוקמה במהלך סלילת הכביש לסדום: גדעון רגולסקי

מרכז המבקרים ע"ש משה נובומייסקי בסדום/ עפר יוגב

ביום ג' 7 בדצמבר 2021, נערך בסדום טקס מכובד ומרשים - השקת מרכז המבקרים על-שם משה נובומייסקי. מרכז המבקרים המשמר ומשחזר את "אתר חברת האשלג הארץ ישראלית".

אירוע זה חתם מסכת של 35 שנים, מאז שהחלו הניסיונות לשמר את מחנה חברת האשלג בסדום.

גלגולו של מרכז המבקרים החל ב-1986, כאשר יוסי לנגוצקי יוזם את מיזם שימור אתר המחנה וחברת האשלג, יוזם ויוצר חבורה נכבדה של נאמני מורשת ים המלח, רותם את רשות שמורות הטבע, קק"ל, המנהלה לפיתוח תירות בנגב וקרן ג'נסיס. כאשר במחנה העובדים בסדום, שרדו מספר מבנים ונותרו עשרות רצפות ושרידי צריפים.

הכניסה למרכז המבקרים: עפר יוגב

1995 - המועצה לשימור אתרים נרתמת לשיקום "אתר חברת האשלג" בסדום בשיתוף מפעלי ים המלח והמועצה האזורית תמר.

1998 - הוכנה פרוגרמה רעיונית ראשונה על ידי מר אילן בן יוסף וגב' עליזה רפפורט.

1999 - נערך תיעוד אדריכלי של המחנה בידי האדריכל אמנון בר-אור.

2000 - שוקם אתר חדר הגנרטור, גדר נמתחה סביב המחנה ונבחר פרויקטור לשיקום המחנה.

2001 - אלוף (מיל) שלמה אראל ז"ל, מראשוני נאמני מורשת ים המלח, ביקש להרחיב את הפרוגרמה למזח הצפוני. במזח נערכו מדידות על ידי חברת מבט וסקר הנדסי על ידי המהנדס יעקב שפר.

2010 - נחגג ברוב עם אירוע 80 שנה לזיכיון שקיבל משה נובומייסקי ממשד המושבות הבריטי (יחד עם תומאס גרגורי טולוק - מהנדס מכונות סקוטי, אשר נתן יד לקבלת הזיכיון במשותף), להפקת מלחים מים המלח. באותה שנה, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הפיקה את שני ספרי התיעוד ההיסטורי שהכינה דר' נטלי מסיקה - מחקר מקיף עד רמת הבורג והחלון של מבני הקבע ששרדו ושיטת שיקומם.

2011 - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ביצעה עבודות שימור בחדר האוכל ובבית הביטחון.

2012 - מדינת ישראל, באמצעות "מורשת - ציוני דרך", מודיעה על הסכמתה להשתתף בהקמת "אתר חברת האשלג" ומתנה זאת בהחלטת דירקטוריון כי"ל.

2013 - דירקטוריון כי"ל מחליט על שיקום האתר והפיכתו למרכז מבקרים.

2014 - אושרה פרוגרמה רעיונית והוקם צוות תכנון.

כפי שאפשר להבין, ניסיונות המועצה לשימור אתרים, דרך נאמני מורשת ים המלח, לא צלחו עד לשנת 2009. או-אז החלה המועצה לשימור לגבש תוכניות מציאותיות בנושא שימור ושיקום מחנה סדום. היה זה המנכ"ל החדש של המועצה לשימור עמרי שלמון, שהבין כי אל לה למועצה לקחת על עצמה את כלל נושא מחנה סדום וחברת האשלג ונעשתה פנייה לדירקטוריון כי"ל, לקחת את נושא סיפור חברת האשלג, כאשר המועצה לשימור תלווה את נושא השימור הפיסי באתר ותהייה נדבך חשוב ביתר מרכיבי תוכנית עתידית.

מניסיוני כעובד המועצה לשימור וכפרויקטור ראשון למיזם, הופתענו מעשרות ומאות מבקרים צמאי דעת, לסיפורה המופלא של חברת האשלג ומפעליה בצפון ים המלח ובסדום. כך שכיום, סיפורה המופלא של תעשייה כבירה בשנות ה-30 וה-40 למאה הקודמת, מוצג בצורה מודרנית, חווייתית ובעלת עוצמה.

אין זה סוף פסוק לנושא מרכז המבקרים. העבודה במתחם ממשיכה לשלב הבא, כאשר חברת כי"ל והמועצה לשימור אתרים ממשיכות להוביל את המיזם. מסילת רכבת מתוכננת להגיע עד למזח בו פרקו

במבנה חדר האוכל אחר שימורו מובא סיפור חברת האשלג: עפר יוגב

אשלג, מזח אשר גם הוא ישוקם; קיימת כוונה להציף חלק שבו נמצא המזח, ולהציב במים אסדות ("מעונות") אשר השיטו את האשלג בים המלח צפונה.

אין ספק, שמרכז המבקרים על-שם משה נובומייסקי יוכח כאחד ממרכזי המבקרים החשובים בארץ. יהא זה המעט עבור זכרו של משה נובומייסקי, אשר מדינת ישראל הפנתה לו עורף לאחר הקמתה ושמו, כאחד מגדולי התעשיינים בארץ, נשכח.

המחשת סיפור בקע ים המלח באתר המבקרים: ארז קמה

על קצה המזלג - ההיסטוריה של חברת האשלג הארץ ישראלית*

ב-1903, בקונגרס הציוני הששי, הוקמה ועדה שמטרתה לחקור את הארץ וסביבותיה. בין מפעליה הראשונים של הועדה היה שיגור משלחות לעמק הירדן ולאזור ים המלח, בעקבות הסקרים שערך באזור הגיאולוג הגרמני מאקס בלאנקהורן ואימוץ ממצאיו בדבר הפוטנציאל הכלכלי הגלום במינרליים שבים המלח.

מי שביקשו לרתום את מקורות הטבע לתיעושה וליישובה של הארץ, היו משה נובומייסקי ופנחס רוטנברג, מהנדסים בעלי רקע מהפכני ברוסיה ובעלי אמונה בכוחו של היחיד לחולל תמורות היסטוריות.

קרנליט הוא מינרל הנמצא במי ים המלח ומהווה מקור חשוב להפקת האשלג.

האשלגן הוא אחד משלושת היסודות החיוניים לגידולים חקלאיים: זרחן, חנקן ואשלגן. מלבד האשלגן, מפיקים ממי ים המלח גם ברום ומלחי מגנזיום.

הברום משמש בחקלאות, באלקטרוניקה, בטקסטיל ובתרופות.

מלחי המגנזיום משמשים בעיקר לתעשייה של לבנים חסינות-אש, וכן לייצור חומרי בידוד, תוספי מזון לבעלי-חיים, תרופות ועוד.

נובומייסקי רתם את אנרגיית השמש לאידוי מי ים המלח ורוטנברג תיעל את מי הירמוך והירדן להפקת חשמל בנהריים.

1929 - הוקמה "חברת האשלג הארץ ישראלית".

המחנה העיקרי של חברת האשלג הוקם בחוף הצפוני של ים המלח, עוד בטרם קבלת הזיכיון (1930) ותוכנן בתשומת-לב רבה על ידי אחד האדריכלים הנודעים של התקופה, האדריכל היהודי-גרמני ריכארד קאופמן.

הטעת קרנליט מהברכות לקרונות רכבת: מאוסף יוסי לנגוצקי

משה לנגוצקי, מכרו הוותיק של משה נובומייסקי, הגיע שנתיים לפני הקמת המחנה ב-1925 וכשמונה חודשים מהם שהה שם לבדו. מדי פעם היו מצטרפים אליו עובדים ואנשי מחקר, אך אלו לא יכלו לעמוד בתנאי הבדידות והאקלים.

עם הקמת החברה, לנגוצקי ניצח על מלאכת בניית בריכות האידוי, שאיבת מי הימה אל הבריכות, ארגון התחבורה היבשתית ותפעול הציוד המכני הכבד של החברה. עד תום מלחמת העצמאות הקים וניהל את מחלקת הים של החברה, שהפעילה כלי-שיט בין המפעל שבצפון הימה לבין המפעל הדרומי שבסדום.

ב-1933 הוחלט בחברת האשלג, שיש לאתר מקום להקמת שלוחה נוספת של מפעל חברת האשלג בשל מגבלות הפיתוח בחוף הצפוני - ים עמוק וצורך בהכשרת בריכות

רדודות: בחלק הדרומי, הים רדוד וקל מאד ליצר בריכות אידוי.

ב-1 במאי 1934, יצאה קבוצת החלוץ להקמת שלוחת המפעל בסדום וכללה 19 חברי הקבוץ המאוחד ושמונה עובדי מנהלה.

הוקם מחנה עובדים לרגלי הר סדום ובו נבנו בריכות אידוי ראשונות, נמל ומזח. מקורות המים לא היו ראויים לשתייה אלא רק לתפעול המפעל.

למרות כל זאת, הולך ומוקם לו מחנה המורכב ממאות עובדים: יהודים, ערבים ודרוזים, והתחילה להתפתח מערכת יחסים של אחווה והוויה פולקלורית, שפת סלנג מקומית, תרבות ושעות פנאי. מקומו של בית החרושת בסדום נקבע כ-6 ק"מ מדרום-מערב למחנה העובדים ובסוף השנה הושלמה בנייתו.

מרבית המבנים שהוקמו במחנה בסדום היו ארעיים - צריפים, סוכות ("חושות") ואוהלים למגורי העובדים. גם חדר האוכל והמטבח הוקמו כצריפים. "בית הביטחון" היה מבנה הקבע הראשון שנבנה במחנה, ולאחריו גם "בית הנהלה" ששימש למגורי המנהל נובומייסקי כשהיה מגיע לבקר באתר.

שתי מערות טבעיות בהר סדום, האחת מערת "הקולונל" (על-שם אחיו של תומאס גרגורי טולוק, אשר תרם לפעילות של מפעל האשלג הדרומי) ומערת הקולנוע. המערות שימשו את העובדים ברצותם לפוש מהחום המעיק של סדום.

בשנת 1952, חברת האשלג הארץ-ישראלית הולאמה ובמקומה הוקמה חברת מפעלי ים המלח בע"מ. נסלל כביש סדום-באר שבע ובשנת 1957 נסגר מחנה העובדים.

כל זאת על קצה המזלג. עתה, שומה עליכם לרדת דרומה, למרכז המבקרים על-שם משה נובומייסקי, כדי להשלים את סיפור בקע ים המלח, מפעל האשלג, מפעלי ים המלח כיום וכאמור, סיפורה המופלא של תעשייה כבירה בשנות ה-30 וה-40 למאה הקודמת, המוצג בצורה מודרנית, חווייתית ובעלת עוצמה.

* חלק מהטקסט - מאוספו של יוסי לנגוצקי מנאמני מורשת ים המלח.

מחנה העובדים סדום מהר סדום: מאוסף יוסי לנגוצקי

שימור מורשת בנגב המזרחי/ גדעון רגולסקי

בתחומי הנגב המזרחי והערבה נמצאים מספר מיזמי בניה, סלילה, מחקר ופיתוח מהחשובים שנעשו בתקופת המנדט ומדינת ישראל בשנותיה הראשונות. יש אפילו מעט שרידים מימי התורכים באזור אילת. מפעל המלח, בדרום ים המלח היה הגדול במיזמים, אך בו לא נעסוק בסקירה זאת. פותחו מקורות מים, מערכות דרכים וכבישים. הוקמו תחנות דרכים ותחנות לאיסוף מידע חקלאי על חבל הארץ השומם. חלק מהתחנות היוו בסיס ליישובי הקבע שקמו מאוחר יותר, כמו העיר אילת והיאחזויות הנחל והתחנות החקלאיות בערבה. כל זה בשנים של מחסור בכסף, ידע ואמצעים אבל עם הרבה חזון ותקווה להצלחה ולעתיד טוב. חלק מהמיזמים עדיין פעילים וכמובן הישובים בהם אנו חיים. כל הפעילויות והפיתוח ראויים לשימור ומהווים חלק מהמורשת שלנו, תושבי האזור. גופים כמו צהל, מע"צ, מקורות, הסוכנות היהודית ועוד השאירו את חותמם על המרחב. השרידים מאותן שנים, שאנו חולפים על פניהם חשובים לנו כתושבי הערבה וגם למי שבא לבקר במזרח הנגב.

הסקירה שבהמשך תציין את המיזמים העיקריים שהוקמו באזור. בעתיד אפרסם מידע מפורט יותר לגבי חלק מהמיזמים. תחומי פיתוח רבים לא נכללים בסקירה זאת, כמו חקלאות, קידוחי מים והקמת ישובים.

מבנה מהמחנה העותמני בהר יואש מ 1906: גדעון רגולסקי

– מחנה רושדי בהר יואש:

המחנה הוקם ב 1906 לאחר שנה של מאבקים מתוחים בין הבריטים ששלטו בפועל במצריים לבין התורכים שישבו בפלשתינה ובחצי האי ערב, על מיקום הגבול בין שתי המדינות. המחנה הוקם עם סימון הגבול מטבה לרפיח וקיבל את שמו של המפקד התורכי בעקבה רושדי, שלחץ להעביר את הגבול מטבה

לרפיח ולא מאום רשרש. השלטון התורכי נטה לקבל את דרישות הבריטים מתוך רצון, להסדר שיכלול נקודות חשובות בים התיכון. רושדי הצליח בתחכום ובעקשנות להסיט את הגבול דרומה, מה שבעתיד העניק למדינת ישראל, תוספת שטח חיונית ביותר באילת.

– הדרך ממשיית לאום רשרש:

נסללה מ- 1929 עד 1931 הדרך ירדה במעלה העקרבים לערבה. הדרך התאימה לכל רכב אך הנסיעה בה הייתה איטית ביותר. בקטעים עם קרקע מוצקה. התוואי סומן. בקטעים בעייתיים היה פילוס וציפוי באבן (סולינג). על גבי האבנים הגדולות הוסיפו שכבת חצץ ועליה שכבת חול. אחרי קום המדינה, מע"ץ תחזקה את הדרך בשיטת הסולינג וכן הוסיפה חביות בקטעים מסוכנים. הסוללים שעבדו בסלילה גרו בתחנות הדרכים. חלקם הגדול היו יוצאי האצ"ל והלח"י שלא מצאו עבודה בארץ הנושבת. כיום ניתן לראות קטעים שלמים, שעדיין השתמרו עם כל השכבות. בדרום הערבה וליד פארן הדרך צופתה באספלט ועד היום היא מתפקדת כדרך שירות.

– הדרך מראס אל נקב לאום רשרש:

הדרך נסללה בתקופת המנדט והייתה המשך לשתי דרכים עתיקות, דרב אל ע'זה ודרב אל חאג', שהגיעו לראש מעלה אילת (ראס אל נאקב) על ראש מפרץ אילת. הדרך נסללה בשיטת הסולינג. עד מלחמת ששת הימים הדרך נשתמרה תחת ציפוי האספלט של ראשית שנות החמישים. עם סלילת המעלה החדש לשדה התעופה עציון, נהרס הכביש הישן ברובו, אך יש עדיין מספר קטע מרשים מעל לנחל שלמה.

– מכרות הברזל הניסיוניים ברכס מנוחה:

במהלך מלחמת העולם השנייה, נערך סקר למחצבים בנגב, מחשש לאספקת גלם. חפשו ברזל, מנגן, גופרית, נפט וכל מה שיכול היה לסייע לתעשייה הצבאית הבריטית. במהלך הסקר נמצאו מרבצי ברזל עשירים ברכס מנוחה. חציבה ניסיונית נעשתה בימי המנדט במזרח הרכס. בורות כרייה ומכרה נוסף, נחפרו בעוד אזורים באזור לאחר קום המדינה ביוזמת משרד העבודה והתעשייה.

– הדרך מדרום ים המלח לעין חוסוב דרך נחל אמציהו:

הדרך שימשה לסיורים ולמסעות לכיוון אום רשרש. הדרך לא ממש נסללה עד קום המדינה והתאימה לתנועת רכב חזק. תוואי הדרך עבר באפיק הוואדי ועל גבי הטרסות הקשות שבשולי הנחל. אחרי קום המדינה, הדרך שופרה ניתן לזהות זוגות אבנים לסימון התוואי או ערמות עפר. יש בה אפילו קטע שנסלל בסולינג ובנוסף לכך עצים נטעו לאורך קטע שלה. כנראה כאחת מההוראות הכלליות שהגיעו מראש הממשלה בן גוריון שיש לטעת עצים לאורך הדרכים.

– הכביש מצומת אורון לסדום:

הכביש תוכנן במהלך 1951. העבודות החלו בסתיו של שנה זאת ונמשכו עד למרץ 53. המיזם היה הגדול ביותר שמדינת ישראל ביצעה באותן שנים. מטרת הסלילה הייתה לחבר את מפעלי ים המלח לכבישי הארץ ולחדש את הפקת המחצבים מהם. מע"צ הובילה את המיזם ועבדה עם מספר חברות ציבוריות ופרטיות. עובדים רבים השתתפו בסלילה ובהם עולים חדשים, בני מיעוטים, ילידי הארץ וותיקים. לאורך השנים הכביש עבר מספר שדרוגים, אך התוואי לא השתנה. הקטע הקשה היה ממחצבת תמר מזרחה לעבר סדום, שם המדרונות משתפלים בתלילות רבה. עבודות הסימון והפיצוץ במצוק שמעל לערבה, נעשו כשהפועלים מרחפים ברתמות גלישה. במהלך העבודות נפתחה מחצבת תמר להפקת אבן וחצץ, מחצבה שעד היום פועלת.

דרך סולינג בנחל אמציהו שלאורכה נטעו עצים: גדעון רגולסקי

– בארות המים:

בסמוך לבארות מסורתיות ומעיינות נקדחו ונחפרו בארות לשיפור אספקת המים בראשית שנות השלושים. הבארות הבטיחו אספקת מים יציבה ובכמות נאותה לבדווים שחיו במדבר ולמשרתת הרוכבים שהחלה לפעול בדרום. על פיהן של חלק מהבארות הוצבו משאבות לאחר קום המדינה. בארות הוקמו ב עין חוסוב , עין רחל, ביר אל עאמר, בבאר מנוחה, בעין רדיאן ובעין עברונה. את הבארות ניתן עדיין לראות וחלקן זקוקות לשיקום דחוף.

– קידוח הנפט הראשון בישראל:

סמוך לצומת הערבה נמצאים מספר קידוחי נפט שהם הראשונים שנקדחו בארץ. קידוח "מזל 1" החל בנובמבר 1953. הקידוחים נעשו בתוך קמר מחמל הגדוע וסמוך לפריצת אספלט. היו תקוות רבות לקידוחים אך שמם לא הצדיק את התוצאות המאכזבות. כיום מזהים מכסה על פיר הקידוח ונביעת אספלט שנוזלת מעט בימי השרב.

– יישובי שחל:

ב 1950 מפלגת מפא"י מנסה להחזיר את ה"להט החלוצי" שהחל לדעוך, אחרי שנות מתח רבות. באותה יוזמה הוקמו כמה נקודות חדשות בנגב. שרידים שלהן יש בכניסה לתחנה הסיסמית-חוות עברונה . בהר יהואש הנקודה עין נטפים. היה כפר דייגים באילת ונקודה נוספת בעין יהב.

– כביש דימונה סדום:

הסלילה החלה מצומת דימונה של היום מזרחה לעבר מצוק ההעתקים , בדרום ים המלח. הסלילה החלה בסוף 1951. הסלילה נעשתה ע"י מע"צ בשותפות עם חברות נוספות. במהלך הסלילה נפתחה מחצבה לחצץ ואבן ליד מצד תמר. המחצבה פועלת עד היום. הקושי הגדול היה בסלילה בתוואי המצוק. סימון התוואי נעשה כשהמודדים נעזרים בחבלים. בהמשך הגיעו הקודחים שחלקם, גם היו תלויים בין שמיים וארץ, כשהכינו את החורים להחדרת חומר הנפץ. הסלילה הסתיימה במרץ 1953.

– כביש מצומת משאבים לאילת:

הכביש נסלל במרכז הנגב אחרי האסון במעלה העקרבים. מ1954 עד 1957. בסלילת הכביש התגברו על כמה מעלות קשים שחייבו ידע בהנדסה ואף תעוזה. בכניסה למכתש רמון, מעלה העצמאות. במעבר מדרום לנחל פארן. בהר עיט בחיבור לצומת קטורה.

עמוד גבול בין פלשתינה למצריים מ 1906
לא נגיש לציבור עדיין: גדעון רגולסקי

– מפעל הנחושת בתמנע:

היה המכרה הראשון והיחיד למחצבי מתכת בארץ. המפעל החל לפעול ב-1951 וכרייה מסחרית החלה ב-1959. חלק מהכרייה נעשתה בבורות פתוחים וחלק במכרות עומק בבטן האדמה. עד תחילת שנות השמונים המפעל עבד. כיום נותרו מעל ל 15 ק"מ מנהרות בתת הקרקע. בימים אלו יש כוונה לחדש את הכרייה, לאור עליית מחירי הנחושת בעולם. סביב המפעל, הרי שפוכת מרשימים של חול וסלעים שהוצאו מבטן האדמה. בור ענק עם אגם מים בקרקעיתו ושרידי בריכות בהן נעשה חלק מתהליכי הייצור הכימיים.

– מחנה הגדנ"ע בבאר אורה:

הוקם בסוף 1950 ופעל עד 1991. הרעיון של מפקד הגדנ"ע עקיבא עצמון היה, להקים מאין ארץ נוער חלוצית, למשימות לאומיות. למחנה הגיעו קבוצות של תלמידים למשך שבועיים לאימונים קדם צבאיים ולעבודות פיתוח באזור ובמקום. במחנה הוקם משק חקלאי של ירקות ומשק חי שסיפק חלק מהמזון למקום, עם תקווה גם לספק לאילת תוצרת חקלאית. חלק מהגידולים נשתלו בשיטת ההידרופוניקה,

בארגזים, חצאי חביות וערוגות גדולות חפורות בקרקע. הגדנעיים השתתפו בסלילת הדרך המחברת בין דרך הערבה למכרה תמנע ולבאר אורה. כמו כן הם הועסקו בבניית ביצורים במעלה אילת. המחנה נחרב ב 2011 ברובו. נותרו ממנו, בריכת השחייה, חלק משטחי ההידרופוניקה, גלי אבן וסמלים על מדרונות ההרים סביב והרבה זיכרונות של הגדנעיים, שחלקם הגדול כבר סבים לנערים בגיל הגדנ"ע.

סקירה קצרה זאת איננה שלמה. בעתיד אציג עוד מקומות ואתרים. אשמח לקבל מידע נוסף והכוונה לחומרים חשובים מהקוראים.

הכותב הינו עוזר מנהלת מחוז דרום

שלוש נערות גדנ"ע מהמחזור הראשון בבאר אורה, סוללת את דרך הסולינג למחנה: באדיבות אביבה שוקולנדר

בית האמידים אשקלון - הרנסאנס/ עפר יוגב

בפולקלור המקומי נקרא המבנה "בית המושל" או "בית הסראיה" (בית הממשל), אולם לפי מקורות היסטוריים, נראה כי מדובר בביתו של אחד מאמידים העיירה מג'דל, אשר נבנה בתקופת המנדט הבריטי.

חומרי הבנייה המודרניים יחסית, כגון: אריחים מצוירים, מעקות ומדרגות ובלוקים יצוקים, כל אלה מלמדים שהמבנה לא נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1950, הושכר המבנה למועצת פועלי אשקלון והיא הקימה כאן מרפאה ו"טיפת חלב" עבור תושבי מעברות א' ו-ב'. שני רופאים, האחים לבית לבר, פעלו במקום.

בשנות השישים למאה הקודמת, פעלו במבנה עסקים שונים כגון: משרדים, מחסנים ונגריות.

בשנת 1988 החליטה העירייה לשמר את המבנה כבית אומנים.

בתחילת שנות התשעים למאה הקודמת, הידרדר מצבו של המבנה, והמועצה לשימור הקימה פיגום גדול לתמיכת חזיתו האחורית של המבנה.

בשנת 2010, החל הליך משותף לעיריית אשקלון ולמועצה לשימור אתרים לשיקומו של המבנה. נערך סקר אדריכלי מקיף על-ידי אינג' יעקב שפר, אך לצערם של רבים ההליך לא תפס תנופה.

ביום ראשון, 26.12.2021, החלה עיריית אשקלון בשיתוף המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בעבודות ראשוניות במבנה ההיסטורי "בית האמידים". המבנה המיתולוגי יעבור שימור ושיקום ויהפוך למוקד תיירותי הפתוח למבקרים, ויצטרף להיסטוריה ארוכת השנים הטמונה ברחבי העיר אשקלון.

חזיתו הפגועה של בית האמידים: עפר יוגב

